

УДК 343.17

Н.О. Антонюк,

доцент кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка

СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті проаналізовано базові рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, які стосуються спрощення кримінального правосуддя. Наведено аргументи щодо доцільності або недоцільності впровадження тих чи інших пропозицій у вітчизняний кримінальний процес.

Ключові слова: дискреційне судове переслідування, сумарні процедури, позасудове врегулювання.

Вступ. Протягом останніх років в Україні активно впроваджуються проекти, які спрямовані на підвищення гарантування прав людини, верховенство права та демократію. Заяви України щодо вибору європейського шляху розвитку, а відповідно і на вибір орієнтира у вигляді гарантування прав людини, верховенства права та демократії як основоположних засад громадянського суспільства було зроблено вже досить давно. Певні кроки у цьому напрямку робилися. Однак після Революції гідності проєвропейський напрямок руху нашої держави набув чіткого окреслення і саме за цим вектором впроваджується величезна кількість реформ у низці сфер.

Постановка проблеми. Варто віддати належне міжнародним інституціям, які підтримують Україну і надають консультативну і фінансову допомогу у впровадженні реформ. Зокрема, вагомим внеском у забезпечення Україною своїх статутних та специфічних зобов'язань як держави-члена Ради Європи є діяльність Ради

Європи в Україні. Варто зауважити, що одним із стратегічних напрямків співпраці Ради Європи з Україною є підтримка реформи судової системи та реформи системи кримінального судочинства, що безпосередньо закріплено у Плані дій Ради Європи для України на 2011–2014 «Партнерство заради реформ».

У межах реформи судової системи та реформи системи кримінального судочинства є низка окремих блоків щодо яких здійснюється відповідна співпраця. Одним із таких блоків є напрямок, який стосується процедурної організації кримінального процесу в Україні.

Аналіз наукових досліджень з вказаної проблематики. Питанням реформування кримінального процесуального законодавства України присвячено велику кількість наукових праць. Адже кожен із дослідників, аналізуючи ту чи іншу проблематику, висловлює власне бачення щодо вдосконалення процесуального регулювання відповідної проблеми. І.О. Виноградова, І.Н. Звягіна,

Н.В. Нестор, А. Ренькас, З.Д. Смітєнко та інші вчені зупинилися у своїх працях на впровадженні інституту медіації у кримінальний процес. Водночас, інші пропозиції Комітету Міністрів Ради Європи, які стосуються реформування кримінального процесу загалом фактично не аналізувалися. З огляду на те, що у науковій літературі досліджені лише деякі аспекти вказаної проблематики, вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на відповідних пропозиціях Комітету Міністрів Ради Європи.

Базовими Рекомендаціями, які стосуються процедурної організації кримінального процесу є Рекомендація № R(87)18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя [1] та Рекомендація № R(99)19 Комітету Міністрів Ради Європи державами-членам щодо медіації в кримінальних справах [2].

Варто зауважити, що ідеї щодо реформування кримінального процесу у напрямку спрощення судових процедур сприймаються як науковцями так і практиками з малим ентузіазмом. Причиною такого консерватизму є передусім небажання відійти від усталених, звичних процедур розгляду кримінального провадження, несприйняття тих новел, які пропонуються для апробації і загалом небажання щось змінювати.

Разом з тим реалії, з якими щодня зіштовхуються учасники кримінального провадження заставляють більш детально зупинитися на питанні про потенційне спрощення кримінального процесу. **Метою вказаної роботи є критичний аналіз пропозицій Комітету Міністрів Ради Європи щодо спрощення кримінального процесу, визначення плюсів та мінусів процедур спрощеного судочинства, які**

використовуються у інших державах. Водночас зауважимо, що висловлені нами пропозиції стосуватимуться потенційної можливості реалізації шляхом впровадження певних процедур щодо спрощення кримінального провадження. Однак кожна з цих пропозицій потребує детального вивчення з метою конкретного внесення змін до вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Основними причинами, які слугують основою для впровадження процедур спрощення кримінального правосуддя в Україні варто назвати:

- збільшення кількості справ, що передаються на розгляд судам;
- тривалі терміни розгляду кримінального провадження;
- негативний вплив попередніх чинників на авторитет кримінального права і здійснення правосуддя загалом;
- необхідність виставлення чітких пріоритетів у кримінальній політиці.

У Рекомендації № R(87)18 Комітету Міністрів Ради Європи [1] державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя визначено три шляхи оптимізації швидкого розгляду кримінального провадження:

1. Дискреційне судове переслідування;
2. Сумарні процедури, позасудове врегулювання та спрощені процедури;
3. Спрощення звичайних судових процедур.

Для того, щоб висловити міркування щодо можливого впровадження кожного із шляхів у вітчизняний кримінальний процес необхідно більш детально зупинитися на кожному із них.

Так зване, дискреційне судове переслідування пропонується для втілення у двох варіантах:

а) у безпосередньому варіанті шляхом впровадження так званого «принципу дискреційного судового переслідування»;

б) шляхом впровадження заходів, які мають таку ж мету, що й дискреційне судове переслідування.

Дискреційне судове переслідування полягає у відмові від так званого «судового переслідування» чи у його припиненні. Цей принцип може застосовуватися лише за умови, якщо обвинувачений згодний із такою умовною відмовою від судового переслідування. Термін «обвинувачений» вжито у Рекомендації і, як наслідок, використано нами, у іншому змісті, ніж той, що закладений у КПК України. Обвинувачений у дискреційному судовому переслідуванні — це особа, яка вчинила делікт, за який її можна притягнути до кримінальної відповідальності.

Якщо згоди обвинуваченого на умовне припинення судового переслідування немає, — порушується кримінальне провадження або продовжується його розгляд.

Процедура дискреційного судового переслідування передбачає, що для розгляду питання про умовну відмову від судового переслідування чи його умовне припинення має бути отримано згоду суб'єкта правопорушення. За відсутності такої згоди судовий орган повинен в обов'язковому порядку порушити кримінальну справу проти такого суб'єкта. Окрім цього дискреційне судове переслідування допускається, коли органи обвинувачення мають належні і достатні докази вини. Варто звернути увагу на процесуальне значення для обвинуваченого процедури дискреційного судового переслідування. Рішення за результатами дискреційного судового переслідування має кваліфікуватись як засудження та сприйматись за за-

гальними правилами, що стосуються, зокрема, включення до реєстру судимостей, якщо обвинувачений визнає свою вину.

Разом з тим для вітчизняного кримінального процесу така форма притягнення особи до кримінальної відповідальності є не прийнятною. Адже у Конституції України закріплено поняття «презумпції невинуватості». Так, відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину ... доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [3].

У розглянутому нами варіанті застосування дискреційного судового переслідування особа визнається винною не за рішенням суду. Окрім цього, в Україні не може йтися про будь яке переслідування особи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У процедурі дискреційного судового переслідування з однієї сторони: особа визнається винною, відповідно на підставі такого рішення виникає судимість; а з іншої сторони — при відмові від дискреційного судового переслідування або відсутності згоди на таку процедуру відповідний орган порушує кримінальне провадження. Тож очевидно, що потенційно існує велика кількість випадків, коли кримінальні провадження не порушені, однак до особи застосовано процедуру дискреційного судового переслідування і у неї виникає судимість.

Комітет Міністрів Ради Європи, висловлюючи відповідну Рекомендацію передбачив, що історичний розвиток або конституція держав-членів можуть йти у розріз з пропозицією про застосування дискреційного судового переслідування. Саме така суперечність існує в Україні. Тому, на

нашу думку, варто використати інші пропозиції, що стосуються спрощення кримінального правосуддя, оскільки вони будуть логічно доповнювати вітчизняне процесуальне законодавство і не порушуватимуть існуючу систему.

Наступною складовою застосування дискреційного судового переслідування є пропозиція використання заходів, які мають таку ж мету, що й дискреційне судове переслідування. Йдеться про розширення кола справ приватного обвинувачення. Загально відомо, що у порівнянні із КПК України 1961 р. чинний КПК України 2012 р. суттєво розширив коло так званих «справ приватного обвинувачення» [4]. Якщо у радянському кримінальному процесі таких справ було лише три, то ст. 477 КПК України 2012 р. містить кілька десятків статей, провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення. Хоча видно, що ст. 477 КПК України має певну логіку у вирішенні питання про віднесення певних складів до тих, щодо яких кримінальне переслідування здійснюється у формі приватного обвинувачення, все ж вважаємо, що перелік, який у ній міститься, можна дещо розширити.

Так, ст. 128 та ч. 1 ст. 286 КК України законодавець вказав лише у ч. 2 ст. 477 КПК України [4, 5]. Тобто визначив, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення буде мати місце лише тоді, коли діяння вчинено чоловіком (дружиною) потерпілого. Виникає запитання, чому ці діяння не можна передбачити у ч. 1 ст. 477 КПК України, в якій міститься перелік складів злочинів, щодо яких провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення для будь якого суб'єкта злочину, а не лише для чоловіка (дружини) потерпілого. Для порівняння, ч. 1 ст. 122 КК України

(умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) завжди є приватним обвинуваченням, а необережне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України) або ж порушення правил дорожнього руху, що спричинило необережні середньої тяжкості тілесні ушкодження (ч. 1 ст. 286 КК України) — приватне обвинувачення тільки у випадку, коли діяння спричинені чоловіком (дружиною) потерпілого.

Деякі «парні» склади злочинів втратили «пару» (наприклад: ч. 1 ст. 152 КК України (згвалтування) — справа приватного обвинувачення, а ч. 1 ст. 153 КК України (задоволення статевої пристрасті неприродним способом) — приватне обвинувачення лише у випадку вчинення таких дій чоловіком чи дружиною потерпілого). Однак ступінь суспільної небезпечності обох названих складів злочинів аналогічний.

Видається, що коло проваджень у формі приватного обвинувачення можна суттєво розширити шляхом вказівки у ч. 2 ст. 477 КПК України, що справами приватного обвинувачення будуть перелічені діяння, якщо вони вчинені не лише чоловіком (дружиною) потерпілого, а будь якою особою, яка охоплюється поняттям «близьких родичів чи членів сім'ї потерпілого».

Перелік, який міститься у ст. 477 КПК України можна доповнити ч. 2 ст. 129 (погроза вбивством — окрім вчинення членом організованої групи, оскільки саме такий підхід закладено під час визнання справою приватного обвинувачення ч. 2 ст. 126 КК), ч. 1 ст. 134 (основний склад незаконного проведення абортів — оскільки у ст. 477 КПК до справ приватного обвинувачення віднесено низку медичних злочинів), ст. 361-2 (несанкціоновані збут або розповсюдження

інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації), ст. 363 (порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється) КК України.

Другий блок пропозицій відповідно до Рекомендації №R(87)18 щодо спрощення кримінального правосуддя стосується так званих сумарних процедур, позасудового врегулювання та спрощених процедур.

Запропоновано:

— виключення з категорії кримінальних злочинів правопорушень, які за своєю суттю не мають суспільно небезпечного характеру, та застосування до них сумарних процедур;

— позасудове врегулювання;

— спрощені процедури у другорядних випадках, визнаних такими з урахуванням обставин справи.

Зокрема, державам-членам Ради Європи звернуто увагу на те, що держави з правовими системами, у яких розмежовані адміністративні та кримінальні правопорушення, мають вжити заходів з метою виключення деяких діянь з категорії кримінальних правопорушень. Окрім цього наголошено, що особливо це стосується масових правопорушень у сфері дорожнього руху, податкового та митного законодавства за умови, що вони за своєю суттю не мають суспільно небезпечного характеру.

Водночас вказані пропозиції в Україні застосувати досить складно. Дійсно в Україні існує міжгалузєва диференціація відповідальності за адміністративні делікти і кримінальні

правопорушення. Однак насправді з КК України вже виключено діяння, які не є суспільно небезпечними і віднесено їх до категорії адміністративних правопорушень. Друга пропозиція щодо правопорушень у сфері дорожнього руху, податкового та митного законодавства не може бути реалізована, оскільки відповідні склади злочинів є матеріальними. Відповідно й їхня суспільна небезпека значно вища. Так, для прикладу, у розділі XXI КК Польщі передбачено низку складів злочинів, що встановлюють кримінальну відповідальність за керування транспортним засобом у стані сп'яніння, інші порушення правил безпеки дорожнього руху [6]. Частину цих складів злочинів сформульовано як формальні. На відміну від польського законодавця, вітчизняний законодавець визнає злочином не будь яке порушення правил дорожнього руху, а лише таке, яке спричинило середньої тяжкості тілесні ушкодження (ч. 1 ст. 286 КК України). Тобто склад злочину у КК України сформульовано як матеріальний. Аналогічно, за вітчизняним КК України злочином є не будь яка несплата податків, а лише таке ухилення від сплати податків чи зборів, яке вчинено у значному розмірі (у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). «Переводити» прості склади злочинів, передбачених ч. 1 ст. 212 або ж ч. 1 ст. 286 КК України до кола адміністративних проступків немає підстав, оскільки вони мають високий ступінь суспільної небезпеки, який врахований законодавцем у тому числі й шляхом передбачення суспільно небезпечного наслідку відповідних злочинів.

Водночас, вважаємо за доцільне піти іншим шляхом щодо спрощення судових процедур стосовно справ

про адміністративні правопорушення. Можна було б змінити підвідомчість низки адміністративних правопорушень шляхом зменшення кількості тих, які обов'язково розглядаються судами. Так, відповідно до ст. 221 КпАП України судам підвідомчі близько 100 категорій адміністративних правопорушень і всі ті, які вчинюються особами, що не досягнули 16-річного віку [7]. Водночас, ст.ст. 218–244-20 КпАП України визначено аж 48 груп суб'єктів, яким підвідомчі деякі справи про адміністративні правопорушення.

Враховуючи загальну кількість складів про адміністративні делікти, які містяться у Особливій частині КпАП України (ст.ст. 14–212-21) можна розглянути можливість зміни підвідомчості низки адміністративних деліктів, які сьогодні підвідомчі судам (ст. 221 КпАП України). Така зміна може бути впровадженою або шляхом абсолютного визначення підвідомчості іншому органу; або ж шляхом альтернативного визначення підвідомчості з тим, щоб справа розглядалася судом лише у випадку, коли на цьому наполягає суб'єкт адміністративного правопорушення. Видається, що є доцільність розвантаження судів і шляхом позасудового розгляду справ про адміністративні правопорушення, в яких має місце повне визнання вини і згода суб'єкта із констатацією факту вчинення ним адмінделікту.

Окремої уваги заслуговують можливості застосування в Україні так званого позасудового врегулювання кримінального провадження. Передусім йдеться про інститут відновного правосуддя.

Типовими формами відновного правосуддя є медіація; проведення конференцій у громаді та сімейних конференцій; проведення «кіл правосуддя»; пробація з відшкодуванням збитків.

Основними рисами перелічених форм відновного правосуддя є: мінімальна участь суду у розгляді справи (здебільшого суд лише затверджує кінцевий висновок по справі); акцент не на минулій, а на теперішній і майбутній поведінці обвинуваченого. Важливе значення має й те, що сам процес слухання справи містить величезний виховний елемент.

Впровадження в кримінальний процес елементів відновного правосуддя, передусім інституту медіації має великі перспективи. На нашу думку така практика була б корисною з кількох аспектів. Передусім йдеться про виховний аспект і про дієвий спосіб розвантаження судів та швидкий розгляд кримінальних проваджень. Однак, інститут медіації настільки об'ємний, що потребує окремого дослідження в межах іншої праці.

Серед рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи є пропозиція використовувати спрощені процедури у другорядних випадках, визнаних такими з урахуванням обставин справи. Йдеться про можливість уникнути слухання справи шляхом «умовного» консенсусу (притягують до відповідальності за менш тяжке діяння, у вчиненні якого винний зізнається, щоб не витратити ресурси (час, експертизи, виклик свідків тощо) на доведення вчинення більш небезпечного «межуючого» діяння). З позиції раціональності і економії вказаний підхід очевидно має плюси. Водночас, досить складно узгодити і виправдати його застосування з точки зору правильності, точності і повноти кримінально-правової кваліфікації. Адже, фактично йдеться про непритягнення до відповідальності за вчинення більш тяжкого злочину, якщо особа визнає вину за вчинення менш тяжкого.

Ще одним із способів спрощення кримінального провадження є застосування до правопорушника альтернативного покарання. Йдеться про «крок на зустріч суб'єкту злочину» шляхом обрання з поміж можливих видів покарання того покарання, про яке він просить. Однак йдеться про можливість вибору й таких покарань, які не визначені у санкції статті Особливої частини КК.

Якщо ж звернутися до українського законодавства, то відомо, що у санкції кожної із статей Особливої частини чітко визначено альтернативні види покарань, які можуть бути застосовані до обвинуваченого. Перейти до застосування іншого покарання суд може лише шляхом застосування ст. 69 КК України [4]. Рекомендацію Ради Європи можна моделювати на такому прикладі: за крадіжку, вчинену повторно (ч. 2 ст. 185 КК України) обвинувачений просить замість арешту, обмеження волі чи позбавлення волі (визначені у санкції статті) визначити покарання у вигляді виправних робіт (не визначене у санкції статті); або ж за порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 286 КК України) — замість позбавлення волі на строк від 3 до 8 років (визначене у санкції статті) визначити покарання у вигляді обмеження волі чи інше більш м'яке покарання (не визначені у санкції статті). Теперішня редакція КК України не дозволяє такий перехід до обрання іншого покарання, окрім єдиного, згаданого вище випадку.

Якщо ж звернутися до кримінальних кодексів зарубіжних держав можна побачити іншу модель визначення санкції у тексті КК. Для прикладу, у КК Польщі у санкціях всіх статей Особливої частини покарання визначено у вигляді позбавлення волі;

одночасно у кодексі міститься стаття, яка стосується «переведення» покарань у вигляді позбавлення волі у інші види покарань; визначено певні обмеження щодо кола можливих покарань (для прикладу, щоб за насильницький злочин не було можливості обрати майнове покарання). При такій побудові санкцій застосування до обвинуваченого альтернативних видів покарань не становить проблеми, оскільки безпосередньо врегульовано кодексом.

Зауважимо, що не вважаємо систему санкцій, яка міститься у Особливій частині КК України продуманою і логічною. Адже, не секрет, що:

— за аналогічні діяння, вчинені загальним і спеціальним суб'єктом інколи законодавець більші покарання чомусь визначає для загального суб'єкта (ст.ст. 135 і 139 КК України);

— у випадку вчинення злочину неповнолітнім часто серед альтернативних покарань не може бути застосоване жодне окрім позбавлення волі на певний строк;

— є випадки коли з врахуванням індивідуальних ознак обвинуваченого серед альтернативних покарань немає жодного, яке б можна було застосувати тощо.

Виходячи лише із такого побіжного наведення недоліків системи побудови санкцій в Особливій частині КК України, вважаємо, що було б доречним більш детально вивчити механізм визначення покарань у санкціях статей Особливої частини КК зарубіжних держав і, можливо, скористатися їхнім досвідом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене нами дослідження перших двох шляхів для спрощення кримінального судочинства, а саме застосування дискреційного судового переслідування

та сумарних процедур, позасудового врегулювання та спрощених процедур чітко демонструє те, що варто розглянути можливість розширення кола кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК України); вивчити доцільність зміни підвідомчості справ про адміністративні правопорушення (ст. 221 КпАП України); поступово впровадити інститут медіації; вивчити доцільність зміни законодавства з метою потенційного застосування до обвинуваченого альтернативного покарання, яке не передбачено у санкції відповідної

статті КК України. Ці напрямки є перспективними шляхами, які б могли спростити кримінальне провадження в Україні. Інші ж напрямки видаються недоцільними для розробки і впровадження в Україні загалом.

Водночас поза нашою увагою залишився третій блок пропозицій Комітету Міністрів Ради Європи, а саме спрощення звичайних судових процедур. У подальшому необхідно зупинитися і на цих пропозиціях з метою з'ясування доцільності їх впровадження у вітчизняний кримінальний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рекомендація № R(87)18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_339;
2. Рекомендація № R(99)19 Комітету Міністрів Ради Європи державами-членам щодо медіації в кримінальних справах // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_828;
3. Конституція України зі змінами та доповненнями // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>;
4. Кримінальний процесуальний кодекс України зі змінами та доповненнями // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>;
5. Кримінальний кодекс України зі змінами та доповненнями // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>;
6. Kodeks karny // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970880553>;
7. Кодекс про адміністративні правопорушення України зі змінами та доповненнями // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Антонюк Н.

Стандарти Совета Европы в уголовном процессе: реалии и перспективы.

Аннотація. В статье проанализированы базовые рекомендации Комитета Министров Совета Европы, касающиеся упрощения уголовного правосудия. Приведены аргументы о целесообразности или нецелесообразности внедрения тех или иных предложений в отечественный уголовный процесс.

Ключевые слова: дискреционное судебное преследование, суммарные процедуры, внесудебное урегулирование.

N. Antoniuk

The standards of Council of Europe in criminal proceedings: Realities and Prospects.

Summary. The article is devoted to the basic recommendations of the Committee of Ministers of Council of Europe concerning the simplification of criminal justice. Arguments about the expediency or irrationality of the implementation of certain proposals in the national criminal process are set forth.

Keywords: discretionary prosecution, summary procedures, out-of-court settlement.